

bilimname XXXVII, 2019/1, 121-140
Geliş Tarihi: 29.06.2018, Kabul Tarihi: 03.04.2019, Yayın Tarihi: 30.04.2019
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.439132>

HADİSLERİN TESBİTİNDE SENED TENKİDİNİN TERCİHİ NEDENLERİ

© Murat KAYA^a

Öz

Sahihini sakiminden ayıklamak suretiyle rivayetlerde aidiyet meselesini çözüme kavuşturmak, hadis ilimlerinin en önemli mevzularından olmuştur. Muhakkik muhaddisler bu uğurda ciddi çabalar sarf ederek, biri haberden önce muhabire odaklanmak şeklinde özetlenebilen sened tenkidi, öteki içeriğin İslam'a ve ilmî tecrübeye uygunluğunun test edildiği metin tenkidi olmak üzere iki önemli ilmî kaide geliştirmişlerdir.

Hadise dair problemlerin çözümü için kaleme alınan eserler incelendiğinde, sened ve metin tenkid sistemlerinin icrasına, birbirine yakın oranlarda başvurulmadığı görülecektir. Bu bağlamda muhaddislerin, sened tenkidini tercih ederek metin tenkidinde çekingen davrandıkları bilinen bir gerçektir. Onları böyle bir davranışa sevk eden farklı âmiller söz konusu olmuşsa da haklılıklarına yorumlanabilecek bazı durumların olduğu da malumdur.

Sened tenkidinin metin tenkidine nazaran daha uygun bir saha olması ve daha çok sonuca götürmesi, dinî ve ilmî tecrübe ile manen uyumlu görülen haberlerin içerik tenkidlerinin imkânsızlığı, manen çeşitli problemler barındıran haberler için te'vilin imkân dâhilinde olması ve içerik tahlilinin genel anlamda fukahaya bırakılması gibi farklı bileşenler, muhaddisleri sened tenkidine zorlayan etmenler olmuştur. Konumu ve atfedilen değer neticesinde hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelen sened tahlillerinin tercih nedenlerini gün yüzüne çıkartmak araştırmamızın ana temasını oluşturmaktadır.

Çalışmamızın, isnad merkezli olması nedeniyle eleştiri konusu olan klasik hadis usulü anlayışına farklı bir boyut kazandıracağı ve güncelliğini koruyan sened ve metin esaslı tartışmalara katkı sunacağı ümidindeyiz..

Anahtar kelimeler: Hadis, Tesbit, Tenkid, Sened tenkidi, Metin tenkidi

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, halilim12@hotmail.com

REASONS TO PREFER SANAD CRITICISM FOR HADITH IDENTIFICATION

It has been one of the most important issues of hadith sciences to resolve the belonging issue in rivayats (reporting) by distinguishing sahih (sound-authentic) hadiths from saqim (ailing-defective) one. Researcher hadith scholars invested a great effort on this issue and established two critical scientific principles. One of those is sanad criticism (the chain of hadith transmitters) focusing on narrator more than khabar (report), while the other one is matn criticism (actual text of hadith) assessing the consistency of content with Islam and scientific experiences. In the historical process, the priority in giving verdict on khabars, which are clearly against Islam and scientific experiences, of being mau'du (forged or fabricated) was attributed to matn criticism. On the other hand, sanad criticism is mostly preferred in other cases.

The works authored to resolve hadith related problems reveal that sanad and matn criticism systems have not been exerted to the same extent. The review of related works shows that critics regard the scrutiny of rijal (the narrators of hadith) as required and often employ sanad criticism. In this context, it is well-known that hadith scholars prefer sanad criticism and refrain from matn criticism. There are various reasons leading them to prefer that way. Besides, the presence of certain states which can be interpreted in favor of their rightfulness is undeniable. In assessing the authenticity of khabars, it is regarded as reasonable to prefer primarily sanad criticism and the intense use of isnad (plural form of sanad) analysis with respect to matn one, because of multiple factors.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Lügat olarak yaslanılan veya dayanılan şey anlamına gelen isnad¹ kavramı, hadisçiler tarafından hadislerin sıhhatine veya zayıflığa hükmetmek için esas alınan ölçüt anlamında kullanılmıştır.² Râvîlerin tahlili üzerinden sonuca varmanın da adı olan ve ümmeti Muhammed'e has üstün bir meziyet olarak değerlendirilen isnad tenkidi,³ hadislerin tesbitinde

¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, "Snd", *Lisânu'l-Arab*, (Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts), 3: 2114; İbrahim Mustafa v.dğr., "Snd", *Mu'cemu'l-Vasît*, (Kahire: Mektebetu's-Şurûki'd-Develiyye, 2004), 453-454.

² Ebû Gudde, Abdulfettâh, *Mevzû Hadisler*, trc.: Enbiya Yıldırım, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 77.

³ Suyûtî, Celâluddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, Thk.: Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. U'veyde, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 2: 94; İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, Thk.: Nurettin İtr, (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1986), 255; Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed

önemli bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fetihlerle birlikte farklı inanç ve yaşam biçimleri ile tanışılması, fitne olaylarının zuhuru ile fikrî ayrışmaların doruk noktasına ulaşması ve hadislerin tedvin işlemlerinin gecikmesi gibi bazı durumlar, uydurma hadislerin zuhuruna ve ehliyetsiz bireylerin hadis rivayetinde bulunmasına neden olmuştur. Bu sosyal doku, dikkatleri ricâl araştırmalarına sevk etmiş⁴ ve hadislerin tesbitinde râvîlerin kimlik ve kişiliklerini soruşturmaya dönük bir tenkid sisteminin oluşumu zorunlu bir hal almıştır.

Hadis uydurmayı önleyip uydurulan haberleri de ayıklamayı hedef edinerek geliştirilen ve râvîlerin ehliyet ve güvenilirliklerinin araştırılması bağlamında uygulamaya konulan bu sorgulama faaliyeti, hicri birinci asrın ortalarına doğru hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelerek rivayet tesbitinde başat unsur olmuştur.⁵ Habercinin haline odaklanma ekseninde teksif olunan bu tercih, senede dair tahlillerin yaygınlık kazanarak bir sistem halini almasına neden olmuştur.

Tarihi süreç içerisinde İslam'a ve ilmî tecrübeye aykırılıkları ayan olan haberlerin mevzû oluşlarını hükme bağlamada öncelik metin tenkidine has kılınmış iken,⁶ öteki durumlarda büyük oranda sened tenkidinin tercih edildiği gözlemlenmiştir. İlgili eserler incelendiğinde münekkidler hadıs araştırmalarında ricâle dair tahkikleri zorunlu bir hal olarak kabul ettikleri ve sened tenkidi tecrübesine sıklıkla başvurdukları görülecektir. Haberlerin sıhhat derecelerinin tesbitinde ilk aşama olarak sened tenkidinin tercih

Abdulhay, *el-Ecvibetu'l-Fâdıla li'l-Esileti'l-Aşareti'l-Kâmile*, Thk., Abdulfettâh Ebû Gudde, (Kahire: Mektebu'l-Matbu'âtu'l-İslâmiyye, 1984), 21.

⁴ Muhammed b. Sîrîn el-Basrî'nin (110/729): "İlk zamanlar isnad sorulmuyordu. Ne zaman ki fitne zuhur etti; Bize kendilerinden rivayet ettiğiniz kimselerin isimlerini söyleyin demeye başlandı." ile Abdullah b. Abbâs'ın (68/687-88): "Önceleri hadis denince kulak kabarıp heyecan ile dinliyorduk ancak insanlar huysuz atlara binmeye başlayınca sadece tanıdıklarımızdan hadis aldık." sözleri isnad tenkidine duyulan ihtiyacı göstermektedir. Müslim, Ebi'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, "Mukaddime", *Sahihu Müslim*, (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), 9, 10; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi Ma'rifeti Usûli İlmî'r-Rivâye*, Thk.: Ebî İshak İbrahim b. Mustafa, (Ysz.: Dâru'l-Hudâ, 2002), 1: 367.

⁵ Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 334.

⁶ Mevzûat edebiyatı eserleri incelendiğinde içerik olarak problem teşkil eden rivayetlerin çoğunlukla mana üzerinden red edilmesi bu durumun göstergelerindendir. Örneğin, Yüce Allah'ın kendi nurundan bir parça alarak Hz. Peygamber'i bu nurdan yarattığını ifade eden rivayet ile alakalı olarak Leknevî, "Bu safsata bir sözdür. Bu ve buna benzer bütün haberler, ilim ehlinin ittifakıyla yalan ve iftiradan ibarettirler." (Leknevî, *el-Asâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, Thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984), 42-43.) görüldüğü üzere müellif, sened tahliline ihtiyaç hissetmeden içerik tenkidinden yola çıkarak ilgili rivayeti red etmiştir.

edilmesi⁷ ve metne nazaran isnad tahlilinin yoğunluk kazanması, çeşitli etkenlerden ötürü makul karşılanmıştır.

Sahabe tarafından kullanılmaya başlanılan, zaman içerisinde gelişip sistemleşen⁸ ve nakli ilimlerin kabul veya reddinde kesin bir şart veya ölçüt olarak kabul edilen⁹ sened tenkidinin tercihinin zorlayan farklı nedenleri gerekçeleri ile birlikte ele alıp incelemek araştırmamızın ana konusunu teşkil etmektedir. Hadislerin tesbitinde sened tenkidinin tercihi nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkün olacaktır.

A. Senede Atfedilen Büyük Güven

Hadislerin tesbitinde yapılması gereken öncelikli şey, râvîlerin güvenilirlik ve ehliyetlerinin araştırmasıdır. Çünkü ricâle dair tahkikler, ancak kendi zaman diliminde icra olunabilecek araştırmalardır. Şayet râvîlere dair ilgili incelemeler, kendi koşulları içerisinde yapılmamış olsaydı rivayetlerin tesbitinde telafisi mümkün olmayan zafiyetlerin oluşması kaçınılmaz olurdu. Bu bağlamda haberin kıymeti, haberi getirenin kıymeti ile eş değer kabul edilmiş ve rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığının tesbiti, habercinin halinin tesbiti ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ricâli bilmenin ilmin yarısı olarak kabul edilmesi,¹⁰ ricâl edebiyatı çalışmalarının hadis literatürünün en gelişmiş bölümünü teşkil etmesi¹¹ ve rivayet eksenli kimi çalışmaların, râvî eksenli çalışmalardan iki üç asır sonra vücuda gelmesi¹² bu odaklanmanın sonuçlarındandır.

⁷ Böyle bir tercihin nedenini Selahattin POLAT şöyle ifade etmektedir: "Hadisçiler dış ve iç tenkidin her ikisini de kullanmakla beraber dış tenkide öncelik tanımlar ve mesailerini birinci planda buna yöneltmişlerdir. Bu bir noksanlık değildir. Çünkü mevsukiyeti kesin olmayan bir belgenin muhtevasını tenkidden işe başlayarak mevsukiyetini tesbite çalışmak hadisçiler için, kısa yol varken uzun yolu tercih etmek olurdu. Çünkü her iki tenkid için de malzemeleri önünde hazır olunca, öncelikli ve kısa olan yolu tercih etmeleri gayet mantıklı idi." Selahattin Polat, "Hadiste Metin Tenkidi I", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 122.

⁸ Ahmet Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1998), 17; Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 20-26.

⁹ Ebû Gudde, *el-İsnâdu mine'd-Dîn ve Safhatün Müşrikatün min Târihi Semâ'i'l-Hadîs 'inde'l-Muhaddisîn*, (Beyrut: Mektebu'l-Matbu'ât'l-İslamiyye, 2014), 95.

¹⁰ Râmehurmuzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, Thk.: Muhammed Accâc el-Hatîb, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1771), 320.

¹¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 270.

¹² Örneğin, İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'i, İbn Hibbân'ın (354/965) *Kitâbü'l-Mecrâhîn mine'l-Muhaddisîn*'i ve İbn Adî'nin (365/975) *el-Kâmil fî Du'afai'r-Ricâl*'i gibi ricâl edebiyatı çalışmaları hicri üç ve dördüncü asırlarda kaleme alınmış iken, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201) *Kitâbü'l-Mevzûât*'i, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (751/1350) *el-Menârü'l-Münîfi*, ve Celaleddin es-Suyûtî'nin (911/1505) *el-Leâliü'l-Masnû'a*'sı gibi mevzû hadislerin derlendiği mevzûat edebiyatı eserleri ise hicri altıncı asırdan itibaren yazılmaya başlanmışlardır.

Rivayetlerin tesbitinde esas alınan kriterlerin neler olduğu, İmam Şafiî'nin (204/820) şu sözleri özetler mahiyettedir: "Hadisin sağlam veya uydurma olduğuna, onu haber veren kimsenin sadık veya yalancı kişi olmasıyla varılır. Ancak hadisin özel olan az bir kısmı bunun dışındadır. Bu tür hadiste doğru veya yalan olduğu sonucuna muhaddisin benzeri mümkün olmayan bir şeyi rivayet etmesi veya muhalefet ettiği hadisin daha sahih olduğunu gösteren çok sayıda delaletinin olmasıyla varılır."¹³ İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (327/938) "Hadisin sıhhati ve Hz. Peygamber'e liyakati, onu nakledenlerin adaleti ile tesbit edilebilir. Hadisin sakim veya münker olduğu da adaleti sahih olmayanın rivayetinde teferrüd etmesiyle bilinir."¹⁴ sözleri de senede odaklanmanın ölçüsünü beyan etmektedir.

Hadisin yapısına sonradan ilave olunan isnad, hadis metinlerinin güvenilirliğine tesir eden en önemli unsur olarak kabul edilince, özellikle nakli ilimlerde isnadın vazgeçilmezliği üzerinde görüş birliğine varılmış ve sened tenkidi, hadis ilimlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.¹⁵ Bu bağlamda isnadsız hadis talep edenin durumu gece odun toplayanın durumuna benzetilmiş,¹⁶ isnad müminin silahı olarak¹⁷ dinden kabul edilmiş,¹⁸ isnadın yok olması ilmin yok olmasına neden olacağı düşünülmüş¹⁹ ve içerisinde ahberenâ ve haddesenâ kalıplarının olmadığı her hadis, boş bir söz olarak telakki edilmiştir.²⁰ Ayrıca mevzû haberleri diğerlerinden ayıkladığı için isnadı bilmenin sünneti müekked veya farzı kifâye olduğu da ifade edilmiştir.²¹

Sened tenkidi, zor bir uğraş olmasına rağmen²² metin tenkidinden daha müsait bir saha olması ve daha çok mahsul vermesi²³ nedeniyle münekkid muhaddislerin her halükârda başvurdukları vazgeçilmez adetleri

¹³ eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 399.

¹⁴ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *Takdimetu'l-Ma'rife li Kitâbi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1952), 351.

¹⁵ Raşit Küçük, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 156-157.

¹⁶ Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâdıla*, 22.

¹⁷ Hatib el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, (Ankara: DİB Yayınları, 1991), 42.

¹⁸ Müslim, "Mukaddime", 11.

¹⁹ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sunne Kable't-Tedvîn*, (Kahire: Mektebetu'l-Vehbe, 1988), 223.

²⁰ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2: 213.

²¹ Ebû Guddê, *el-İsnâdu mine'd-Dîn*, 30; Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâdıla*, 24-25.

²² İbn Ebî Hâtim er-Râzî, "Mukaddime", *Takdimetu'l-Ma'rife li Kitâbi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, 1: b-c.

²³ Mehmed Said Hatipoğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, (Ankara: OTTO Yayınları, 2016), 114.

olmuştur. Öyle ki onlar, haberin kim veya kimler tarafından uydurulduğunun tesbiti için, en açık uydurmalarda dahi sened tahliline müracaat etmeyi yeğlemişlerdir. Örneğin, “Allah atı yarattı. Onu koşturup terletti, sonra da onun terinden kendisini yarattı.” şeklindeki rivayet için İbnü'l-Cevzî, “Muhaddislerin âdetine uyarak bu hadisi kimin uydurduğunu göstermek için râvîlerini tesbit ettik. Yoksa böyle bir hadisin râvîlerini araştırmaya gerek yoktur.”²⁴ tesbitinde bulunmaktadır. Müellifin bu söylemi, sened tenkidinin vazgeçilmezliğinin bir kanıtıdır.

İletlerin çoğunlukla senedlerde olduğu şeklinde bir kanaat hâkim olunca²⁵ hadisin sıhhati ile nakledenin doğruluğu arasında doğrudan bir ilişki olduğu benimsenmiş ve kimi durumlarda senedin sıhhati, hadisin sıhhatinin en önemli güvencesi²⁶ hatta metnin sıhhatinin garantisi olarak kabul edilmiştir.²⁷ Rivayet tesbitlerinde senedin esas alınması anlayışı, ulemayı ricâl eksenli araştırmalara yöneltmiş ve sened tenkidinin yoğunluğuna neden olmuştur.

B. Mananın Sahihliği Meselesi

Muhakkik muhaddislerin gündemlerini meşgul eden haberler, “içeriğin uyumluluğu prensibi” üzerinden tahlile tabi tutulduğunda karşımıza üç farklı sonuç çıkmaktadır. Birincisi içerik olarak İslam’a ve kabul görmüş gerçeklere aykırı rivayetler, ikincisi bazı problemler taşımakla birlikte te’vil ile çözüme kavuşturulabilen metinler, üçüncüsü de İslamî düşünce ve ilmî tecrübeyle uyumlu haberler.²⁸ Münekkid muhaddisler, İslam’a ve kabul görmüş gerçeklere aykırılıkları ayan olan rivayetler için metin tenkidine odaklanmış, te’vil ile çözüme kavuşturulabilen metinlerin tesbitinde çoğu zaman sened üzerinden sonuca varmayı yeğlemiş, İslamî düşünce ve ilmî tecrübeyle uyumlu haberlerin tahlilinde ise sened üzerinden sonuca varmayı tercih etmişlerdir.

İçerik bağlamında İslam’ın temel referanslarıyla barışık duran haberlerin tesbitinde metin tenkidi işlemleri mümkün olmamış, ancak râvîlerdeki zaafılar üzerinden sonuca varılabilmektedir. Bu durum sened eksenli

²⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman, *Kitabü'l-Mevzûât*, Thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1966), 1: 106.

²⁵ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 1:136; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, trc.: M. Yaşar Kandemir, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2010), 227.

²⁶ Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, 345.

²⁷ Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Ankara: DİB Yayınları, 1987), I: 275.

²⁸ Detaylı bilgiler için bk.: Murat Kaya, “Mevzû Hadislerin Yapısı ve Kullanım Yaygınlığı”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (2016): 60-64.

tahliller üzerinde yoğunlaşma zorunluluğu doğurmuştur. Dolayısıyla akla ve dinî esaslara muarızlıkları söz konusu olmayan haberlerin tesbitinde ricâl tenkidine sığınmak zaruretten sayılmıştır. Örneğin, “Beni Rabbim terbiye etti ve terbiyemi güzel yaptı.” haberi için İbn Teymiyye, manası sahih fakat sabit bir senedi yoktur tesbitiyle hadisin asılsız olduğunu ifade eder.²⁹ “İlim Çin’de de olsa arayınız.” rivayeti İslam’ın ön gördüğü anlayışla uyumluluk arz edip manen bir problem teşkil etmediğinden İbnü’l-Cevzî haberi, senedinde bulunan râvîden ötürü batıl olarak kaydedebilmiştir.³⁰ “Kim helalinden oruçlu yedirir ve içirirse, melekler kendisine dua eder.” dinî prensiplere aykırılığı söz konusu olmayan bu rivayeti Şevkânî, haberin senedinde terk edilen kimselerin olduğunu hatırlatıp haberi mevzû olarak değerlendirir.³¹ “Allahım! Öğretmenleri başışla, ömürlerini uzun eyle ve onları kendi gölgende dinlendir. Çünkü onlar senin kitabını öğretiyorlar.” manen Peygamber ifadeleriyle bir tenakuz arz etmeyen bu rivayeti Suyûtî ve Aliyü’l-Karî, isnad tahkikleri üzerinden asılsız olarak tesbit ederler.³² İbnü’l-Cevzî’nin “Manaları sahih olmasına rağmen nakilleri sabit olmadığından Hz. Ebu Bekir’in faziletini konu edinen pek çok hadisi terk ettim.”³³ şeklindeki söylemi de bu durumun açık kanıtlarındandır.

İlmî ve dinî tecrübe ile manen uyumlu görülen yukarıdaki haberleri, içerik açısından tenkide tabi tutmak imkân dâhilinde olmadığından ve sadece muhtevadan hareketle sıhhat tesbitinin yapılması durumunda, doğru kabul edilen her görüşün Hz. Peygamber’e nisbeti söz konu olabileceğinden³⁴ müellifler, sened üzerinden sonuca varma ihtiyacı hissetmişlerdir. Çünkü mananın sahihliği, sened tenkidini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla İslamî düşünceye aykırı olmayan mevzû bir rivayet karşısında isnada sarılmaktan başka bir yol kalmamış³⁵ ve bu tür haberlerin tesbiti ancak isnad tahlili ile mümkün olmuştur.³⁶ Zehebî’nin, “Fedâil, akaid ve rekâik konularındaki hadislerin iyisini kötüsünden ayırmakta, ricâl tenkidinden başka çare

²⁹ İbn Teymiyye, Takıyyuddîn, *Ehâdîsu’l-Kussâs*, Thk. Ahmed Abdullah Bâcûr (Kahire: Dâru’l-Mısriyyetu’l-Lübniyye, 1993), 27.

³⁰ İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, I: 215-216.

³¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidu’l-mecmûa fi’l-ehâdîsi’d-daîfeti ve’l-mevzûa*, Thk. Ridvan Câmî Ridvan (Mekke: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, h.1415), 125.

³² Suyûtî, *el-Leâliu’l-Masnûa fi’l-Ehâdîsi’l-Mevzûa*, (Beyrut: Dâru’l-Marife, ts.), 1: 198-199; Ali el-Kârî, *el-Masnû’ fi Marifeti’l-Hadîsi’l-Mevzû ve Huve el-Mevzûa’tu’s-Suğrâ*, Thk., Abdulfettâh Ebû Ğudde, (Haleb: el-Matbûa’tu’l-İslamiyye, 1994), 49.

³³ İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 1: 319.

³⁴ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 172.

³⁵ Hatipoğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, 114.

³⁶ Hut, Muhammed Derviş, *Esne’l-Metâlib fi Ehâdîsi Muhtelifi’l-Merâtib*, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1983), 338.

yoktur.”³⁷ demesi bu zarurettendir.

C. Te’vil İmkânının Varlığı

Dilin kaidelerini ihlal etmeden lafızları hakiki delaletten mecazî delâlete dönüştürmek³⁸ veya lafzın dışında bir manayla kelâmı tefsir etmek³⁹ gibi anlamlara gelen te’vil, ilmî verilerin anlaşılmasında önemli bir unsur olarak kabul edildiği gibi rivayetlerin tesbitinde de önemli bir kıstas olarak kabul görmüştür. Muhakkik muhaddisler, te’vil kapılarının açık ve geniş olduğunu ifade ederek⁴⁰ kimi haberlerin aidiyet problemlerinin çözümünde te’vile başvurma ihtiyacı hissetmişlerdir.

Problemlili görünen kimi manaların sahihliğine inanıp haberin çeşitli doğrular ihtiva ettiğine dair beyanatlarda bulunmak yani haberlerin tesbitinde te’vil imkânı dâhilinde çeşitli arayışlar içerisinde olmak, cerh ve ta’dîl âlimlerinin tercihlerinden olmuştur.⁴¹ “Kelâmın i’ mâli ihmalden evlâdır.” küllî kaidesi gereğince sened esas alınmış, senedi sahih olan ancak manası anlaşılmayan veya isabetsiz bir mana ihtiva eden haberlerin içeriğine dair problemin çözümünde hadisi te’vil etme gayreti zaruri bir hal almıştır.⁴² Hadis metinlerine dair çeşitli eleştirileri cevaplayarak haberlerin doğru anlaşılmasına zemin hazırlamak amacıyla kaleme alınan ve yüzlerce haberin te’vilinden müteşekkil olan İbn Kuteybe’nin *Te’vîlu muhtelifi’l-hadîs* adlı eseri, hadislerin tesbitinde te’vilin önemini ortaya koyacak mahiyette bir çalışmadır.

Haberin reddine neden olabilecek açık bir nassın varlığı veya sözün akla, tarihe veya ilmî tecrübeye aykırılığının kesin olması gibi durumlarda metin tenkidinden kaçınmayan muhaddisler,⁴³ haberin manası doğru veya te’vil imkân dâhilinde ise sened tahliline ağırlık vermişlerdir. Çünkü kendilerinde, bu gibi temalara sahip hadislerin sahihliğinin belirlenmesi iç

³⁷ Zehebî, Osman b. Kaymaz, *Kitâbu Tezkireti’l-Huffâz*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 1: 13.

³⁸ İbn Rüşd, Ebu’l-Velîd, *Faslu’l-Makâl fî mâ Beyne’l-Hikmeti ve’s-Şerî’ati mine’l-İttisâl*, Thk., Muhammed Ammâre, (Kahire: Dâru’l-Me’arif, 1992), 32.

³⁹ İbn Manzûr, “Evlmd”, *Lisânu’l-Arab* 1: 172.

⁴⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfûa fî’l-Ahbâri’l-Mevzûa el-Ma’rûf bi’l-Mevzûati’l-Kubrâ*, Thk., Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, (Beyrut: el-Mektebetu’l-İslâmî, 1986), 210.

⁴¹ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 238.

⁴² Fahri Hoşab, “Hadîslerin Doğru Anlaşılmasında Mecâzın Önemi ve Tokalaşmaya Dair Bir Hadîsin Tahlili”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (Temmuz-Aralık, 2014): 74-75.

⁴³ Örneğin, “Sahâbelere küfretmek af olunmayacak bir günahtır.” haberini Kur’an’a arz eden İbn Teymiyye, “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalanları ise dilediği kimseler için bağışlar...” (Nisa, 4/48) ayetine muhalif görerek mevzû olarak değerlendirmektedir. İbn Teymiyye, *Ehâdisu’l-Kussâs*, 81.

tenkid yoluyla değil, haberi nakledenlerin dürüstlüğünün tesbiti ile mümkün olur düşüncesi hâkim olmuştur. Te'vil ile birlikte metinde var olan sorun çözüme kavuşturulduğundan te'vilin varlığını kabul, sened tahlilini öncelemeyi gerekli kılmıştır.

D. İdeolojik Kaygılardan Ötürü Gün Yüzüne Çıkmış Haberlerin Tahlili

Pek çok uydurma haberin kimi mezhep veya ekollerin görüşlerini yermek veya desteklemek üzere ortaya çıktığı malumdur.⁴⁴ Mevzû hadis edebiyatı eserlerinde düşünce yapılarının medih veya zemmine dair pek çok uydurma habere rastlamak bu durumun kanıtlarındandır. İslam dünyasında fikrî ayrışmanın zuhuruyla ortaya çıkan ideolojik kimi akımlar, haberlerin kabul veya reddinde; sened sorunlu, içerik ilmî verilere aykırı dahi olsa haberlerin kendi leh veya aleyhlerinde olmasını öncelmişlerdir. Bu bağlamda metnin kendi görüşlerine uygun olup olmamasına bakılmış,⁴⁵ sahih olmayan şeylerle kendi mezheplerine delil getirme eğilimi tezahür etmiş⁴⁶ ve senedine ehemmiyet vermeksizin düşünceye uygunluğuna göre hadislerin kabul veya red edilmesine yönelik çeşitli tercihler var olmuştur.⁴⁷

İtikadî veya ameli oluşumların fikriyatlarını konu edinen haberlerin, senede gerekli ehemmiyet verilmeden, taraftarlık içgüdüğü ile kabul veya red edilmesi, muhaddisleri isnad analizlerine yöneltmiştir. Örneğin, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığını konu edinen rivayetleri inceleyen İbnü'l-Cevzî, ilgili bütün haberleri sened üzerinden reddetmiştir.⁴⁸ Zira bu tür haberleri tesbitte veya müntesiplerini ikna etmede metne nazaran sened tahlili daha etkin bir role sahiptir. Çünkü içerik olarak pek çok tartışmanın da kaynağı olan bu tür rivayetlerin metin analizleri, daha güç durumlara neden olabilmektedir.

⁴⁴ Örneğin, "Kıyamet gününde Allah önceki ve sonrakileri toplar, o gün ayağı için basacak yer bulabilen mutludur. Arşın altından bir münadi şöyle seslenir: Allah, günahını kendi nefesine yükleyen kimseyi temizleyip cennete koyar." Şevkânî bu rivayetin uydurulmasından, Kaderiyye mezhebine mensup olup mezhebi lehinde hadis uyduran Cafer b. Cısr b. Ferkad sorumlu tutmaktadır. Şevkânî, *el-Fevâidu'l-mecmûa*, 618.

⁴⁵ Hatipoğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, 136.

⁴⁶ Yıldırım, *Hadis Tenkidi*, 498-499.

⁴⁷ Ahmed Naim konuya dair şu tesbitlerde bulunmaktadır: "Mu'tezile ve ekser-i mütekellimîn fırkaları da kendi mezheplerine muvâfık gelmeyen hadisleri-senedleri her güne illetden sâlim olsa bile- hilâf-ı ma'kuldür diye kabul etmeyip râvîlerine ta'n etmeyi, mezheplerine muvafık gelen hadis-i za'îfi ise kabûl ile Resûllullah'a nisbet etmeği meslek ittihaz etmişlerdir. Bu da kendi turuk-ı istidlâllerine lüzûmundan ziyâde i'timâddan hasıl olma bir marazdır. İşte bu fırkaların her biri diğerini gayet şiddetli ta'nlarla ittihâm etmişlerdir." Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, 1: 276.

⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 106-109.

Düşüncesinin haklılığına dair haberler üretip, akidesinin aleyhine olan rivayetleri de setredip haberi tahrif etmek⁴⁹ ve mezhep taassubundan ötürü pek çok râvîyi haksız yere cerh etmek⁵⁰ şeklinde toplumda ideolojik bazı saplantılar gün yüzüne çıkınca muhaddisler, metne nazaran sened eksenli tahlilleri daha objektif ve ikna edici kabul etmişlerdir. Bu durum ilgili haberlerin tesbitinde ve râvîlerin hal beyanında sened tenkidini kaçınılmaz bir yol kılmıştır.

E. Akla Verilen Değer Ölçüsü

Sened tenkidinin tercihi nedenlerinden biri de aklın değeri meselesidir. İslam düşüncesinde akıl, insana verilmiş en büyük nimet olarak kabul edilmesine rağmen mücerret olarak dinin kaynak veya delilleri arasında kabul edilmemiş; ancak delilleri, hikmetleri, fayda ve zararları kavramada ve idrak etmede insana ait bir meleke olarak değerlendirilmiştir.⁵¹ Dolayısıyla aklın nakil karşısındaki değeri öteden beri sorgulanmış ve muarız olma durumunda nakli tercih edip akli nakle uydurma temayülü bir kaide olarak benimsenmiştir.

Arz işleminde üstün kuvve Kur'an, sünnet, tarih veya ilmî tecrübe değil akıldır. Çünkü incelenen haber, içerik olarak metin tenkid kriterlerinden hangisine arz edilirse edilsin aracı unsur akıl olacaktır. Dolayısıyla aklın konumu ve değeri içerik tenkidinin yaygınlık düzeyini de belirlemiştir.

Akıl ile örtüşmesi bağlamında bir tasnife gidildiğinde hadisler, ihtiva ettiği manaları bakımından dörde ayrılmaktadırlar. Birincisi aklın sınırları dâhilinde olup akla muvafık olan haberler, ikincisi akla muhalefeti sarîh olan haberler, üçüncüsü mecazî veya sembolik temasından ötürü akla aykırı gibi görünen haberler ve dördüncüsü müteşâbih veya gaybî bir özellik taşımamasından ötürü aklın sınırlarını aşan haberler. Farklı özellikler barındırdıklarından muhaddislerin haberlere yaklaşımları da farklılık arz etmiştir. Örneğin aklın sınırları dâhilinde olan haberler, senedleri de sahih olmuşsa beğeni ile kabul görmüş, açıkça akla muarız olan haberler, nebevî anlayışa yakıştırılmayıp red edilmiş,⁵² mecaz ifade eden haberler, te'vil ile

⁴⁹ Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 1: 329.

⁵⁰ Sübkî, Tâcuddîn Abdulvehhâb, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Thk.: *Abdulfettâh Muhammed el-Halevî*-Mahmud Muhammed et-Tenâhî, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, ts.), 2:12.

⁵¹ Talat Sakallı, *Hadis Tenkidi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 15.

⁵² Mevzû hadis edebiyatı incelendiğinde yüzlerce haberin akla arz edilerek red edilmesine şahid olmak bu durumun açık kanıtlarındandır. Detaylı bilgi için bk.: Murat Kaya, "Mevzûat Edebiyatında Metin Tenkid Faaliyetleri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2018), 65-91. adlı makalesi,

konumlandırılmaya çalışılmış ve müteşâbih veya gaybî bir anlam ifade eden haberler ise aklın sınırları dışında değerlendirilip⁵³ ilerde anlaşılabilir ümidi ile tevakkuf tercih edilmiştir.⁵⁴

Hadisin müteşâbih olabileceği, mecaz ifade edebileceği, gaybî bir tema taşıyabileceği veya gelecekte belirebilecek nebevî bir mucize olabileceği ifade edilerek metin tenkidine ihtiyatlı yaklaşım ve akıl esaslı bir tenkidin yapılamayacağına inanılmıştır.⁵⁵ Bünyesinde barındırdığı çeşitli zaafardan ötürü aklın hatadan salim olamayacağı düşünülmüş ve akla aykırı gibi görünen haberlere karşı dikkatli olunması gerektiği savunulmuştur.⁵⁶ Dolayısıyla rivayetlerin tahkikinde akla mutlak bir hâkimiyet alanı sunulmamış, ancak sınırlı oranda akla ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁷ Metin tenkidinin hâkim gücü akıl olduğundan ve muhaddisler nezdinde de akla ancak sınırlı ölçüde güven duyulduğundan sorunu sened üzerinden çözüme kavuşturmak öncelikli tercih olmuştur.

F. Metin Tenkidi Sorunlarının Daha Ziyade Dikkate Alınması

Beşer eksenli birer sistem olmaları hasebiyle sened ve metin tenkidlerinden her ikisinin de kendine özgü bazı zaafaları mevcuttur. Râvîlere dönük hükmün içtihadı dayanıp izafi bir hüviyete sahip olması,⁵⁸ aynı râvî hakkında farklı kanaatlerin varlığı ve râvî tesbitinde öznel tercihlerden tamamen arınıp nesnel analizlerde bulunmanın zorluğu gibi durumlar⁵⁹ isnad tenkidinin sorunlarından iken, yorumsallık ve zannîlik probleminin varlığı, şartların değişmesi ile içerik tahlillerinin değişebileceği gerçeği ve kimi metinlerin idraklerin üzerinde bir temaya sahip olması gibi nedenler

⁵³ İbn Kuteybe'nin: "Biz Allah'ın sıfatları hakkında ancak Resûlullah'ın verdiği bilgi ile yetinir ve ona inanırız." sözü müteşâbih konusundan genel anlayışı ifade eder niteliktedir. İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, Thk. Muhammed Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 127.

⁵⁴ Selahattin Polat, bu konuda "İlmin ve aklın izah edemediği hadisleri red hususunda acele etmek yerine, -selefin tabiriyle- tevakkuf edip ilmî gelişmeleri beklemek daha isabetlidir." önerisinde bulunmaktadır. Selahattin Polat, "Buhari'nin Sahihî'ne Yapılan Tenkidler", *Büyük Türk-İslam Bilgini Buhari Sempozyumu Bildirileri*, (Kayseri, Haziran 1987), haz. Ahmet Hulûsi Köker, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1987), 95-96.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bk.: Ebu Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafası*, trc.: Mehmed Görmez - M. Emin Özafşar, (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990), 101-104.

⁵⁶ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 121.

⁵⁷ Akla dair bu kabulleniş ve yaklaşımlar, "Hadisçiler akla önem vermemişlerdir." şeklinde özetlenebilecek çeşitli eleştirilerin de nedeni olmuştur. M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2010), 57, 58.

⁵⁸ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1: 2.

⁵⁹ Sened tenkidinde bulunması muhtemel sorunlara dönük detaylı bilgi için bk.: Güner, "Ricâl Tenkidi Sisteminin Temel Karakteristiği ve Aktüel Değeri", 130-133.

de⁶⁰ metin tenkidinin sorunlarındandır.

Sened veya metin tenkidi kaynaklı problemler, hadislerin tesbitinde ortak bir kanaatin oluşumuna engel olmuş, kiminin uydurma olarak tesbit ettiği haberleri kiminin de sahih veya zayıf olarak tesbit etmesine neden olmuştur. Örneğin mevzûat edebiyatını etkileme bağlamında iki dönüm noktasını teşkil eden Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ı ile Celâlüddîn es-Suyûtî'nin *el-Leâliü'l-Masnûa*'sındaki rivayet tesbit farklılıkları, önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Bu farklılığın oluşumunda yukarıda sıralanan tenkid zaaflarının etkisi büyük olmuştur.

Hadis araştırmalarında sened veya metin tenkidinin tercihi, dönemsel olarak çeşitli farklılık arz etmiştir. Örneğin Kur'an'ı ve Peygamber'i doğru anlamının öz güveni içerisinde olan sahabeler, haberin kaynağına yakın olduklarından metin tenkidini tercih etmiş iken, tabiûn ve sonrası nesiller ise bünyesinde barındırdığı çeşitli sorunlar neticesinde zamanla kaygan bir zemin halini alan metin tenkidini⁶¹ bırakıp daha az riskli bir tercih olarak kabul ettikleri isnad tenkidine başvurmayı yeğlemişlerdir.

Sahabe dönemi sonrasında metin tenkidi sorunları fazlaca nazarı dikkate alınmış, rivayet tesbitinde sened tenkidinin nesnelliği anlayışı hâkim olmuş ve isnad tenkidi, metin tenkidine tercih edilerek mecburi bir sistem olarak gün yüzüne çıkmıştır.

G. İçerik Tahlilinin Fukahaya Bırakılması

Tarihi süreç içerisinde hadis araştırmalarında bulunmak, râvîlere dönük malumatı toplamak ve kendilerine hadis olarak intikal edilen haberleri tercih ettikleri ölçütler dâhilinde test edip sahih veya sakim oluşlarını tesbit etmek muhaddislerin temel uğraş alanı olmuşken; çeşitli kriterler dâhilinde hadisleri manen ele almak, yorumlamak ve irdeleyerek uygulama alanına koymak ise fukahanın işi olmuştur.⁶² Tâbiîn neslinin büyüklerinden sayılan ve yaklaşık beş yüz kadar sahabe ile görüştüğü ifade olunan hadis âlimi⁶³ Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'nin (104/722) "Bizler fukaha değiliz, fakat hadis duyuyor ve onu rivayet ediyoruz."⁶⁴ sözü

⁶⁰ Metin tenkidinin icrası esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar için bk.: Selahattin Polat, *Metin Tenkidi*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 307-315; Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 503-533; Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 137-221.

⁶¹ Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, 380.

⁶² Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 209.

⁶³ M. Yaşar Kandemir, "Şa'bî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 217.

⁶⁴ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1: 79.

muhaddislerin hadis tesbitindeki konumlarını ortaya koyacak mahiyettedir. Onlar sened tahlili üzerinde bir yoğunluğu tercih ederek kendilerini fukahaya malzeme hazırlayanlar olarak görmüş⁶⁵ ve mananın tetkik işini de bilinçli olarak fukahaya havale etmişlerdir.

Çabalarının büyük çoğunluğunu sened merkezli tahlillerle hadislerin tesbitinde yoğunlaştıran muhaddislerin, hadislerdeki nebevî maksatları kavramayı hedef edinen ve içerik tenkidi üzerinde inşa olunan “fıkhu’l-hadîs” ilmini çok sonraları gündemlerine almaları⁶⁶ ve konuyu teğet geçerek alanı fakihlere terk etmeleri de bu durumun delillerindendir. Böylece metinlerdeki problemlerin çözümü hadisçilerin değil müctehidlerin işi olduğu kabul görmüş ve hadisçilerin ancak senedlerdeki muztaribliği giderebilecekleri şeklinde bir kanaat hasıl olmuştur.⁶⁷

Muhaddislerin metnin içeriğine dair farklı analizlerde bulunmayı fukahaya bırakarak Hz. Peygamber’in (s) akvâl ve ahvalini doğru olarak tesbit edip sonraki kuşaklara aktarmayı temel hedef edinmeleri de metinden ziyade senede dair tesbitlerin yoğunluğuna neden olmuştur. Konuyu Selahattin Polat’ın şu tesbitleri ile noktalamak yerinde olacaktır: “Hadislerin metin tenkidi bazı açılardan da fıkıh ilmini ilgilendirir. Hadisler arası teâruz, hadisin; Kur’an’a icmâa, amel edilegelen sünnete, dinin genel esaslarına aykırı olup olmadığı vs. gibi konular açısından metin tenkidini fıkıh ilmi üslenmiştir. Hadiste metin tenkidi yapılmadığı iddialarının önemli bir sebebi, fıkıh literatürünün göz ardı edilmiş olmasıdır.”⁶⁸

Yukarıda sıralanan sebeplerden ötürü hadisin iki ana yapısından biri aşırı derecede önemsenince ötekinin ihmali gündeme gelmiştir. Nitekim haberden ziyade haberciye odaklanmak, rivayet tesbitlerinde içerik tahlilinin yapıp yapılmadığı endişesini doğurmuş ve hadis araştırmalarına yönelik ciddi eleştirilerin de membaı olmuştur.⁶⁹ Bu mevzuda tenkid konusu olan, muhaddislerin sened tenkidine yoğun ilgi göstermiş olmaları veya bu uğurda ciddi çaba sarf etmiş olmaları değildir. Endişeye konu olan, senedin sıhhat tesbitinden sonra bir adım öteye geçip metne dair yeterli oranda tahlillerin yapıp yapılmadığı meselesidir. Metin tenkidi tartışmaları, makalemizin sınırları dâhilinde olmadığından ilgili tenkidleri özetler mahiyette olan Mehmed Said Hatipoğlu’nun: “İsnad deryasına dalmış

⁶⁵ Hatipoğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, 129.

⁶⁶ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 112.

⁶⁷ Cezâirî, Tahir b. Salih, *Tevcîhu’n-Nazar ilâ Usûli’l-Eser*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 257.

⁶⁸ Polat, “Buhari’nin Sahihî’ne Yapılan Tenkidler”, 95.

⁶⁹ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, 38.

kimseler, tefekkür sahasında biraz yaya görünmüşlerdir.”⁷⁰ cümlesi ile konuyu bitirmemiz yerinde olacaktır.

Sonuç

Hadislerin tesbitinde kimi zaman içeriğin uyumluluğu prensibi esas alınarak metin tenkidinin icrası öncelik kazanırken kimi zaman da râvîlerin ehliyet ve liyakatleri esas alınarak sened tenkidinin icrası öncelik kazanmıştır. Sahabe nesli arasında metin tenkid faaliyetleri ağırlık kazanmış iken, sonraki dönemlerde ise sened tenkidi ön plana alınmıştır. Fitne olaylarının zuhuru ve ideolojik kamplaşmaların yoğunluğu, hadislerdeki illetlerin çoğunun senedlerde bulunması, sened tenkidinin metin tenkidinden daha müsait bir saha olması ve daha çok mahsul vermesi ve metnin idrakleri aşabileceğine olan genel inanç gibi sebepler, gayretleri sened tahlili üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Râvîlere dönük bazı bilgilerin zannîlik içermesi ve ilgili kimi malumatların oluşumunda ideolojik etkilerin varlığı şeklinde bünyesinde bazı zaaf lar barındırır da sened tenkidi, sahih ile sakîm rivayetlerin ayıklanmasında esas alınmış ve rivayetler, çoğunlukla ricâl eksenli tahliller neticesinde hükme bağlanmıştır. Muhaddislerin, rivayet tesbitinde isnad tenkidini önemseyerek büyük oranda sened tahlillerine yönelmelerinin nedenlerini şu şekilde özetlemek mümkün olacaktır: Uydurma pek çok haberin manen sahih olması, içerik olarak çeşitli problemler taşıyan haberler için te’vil imkânının varlığı, akla ancak sınırlı oranda güven duyulması, metin tenkid işlemlerinin çoğunlukla fukahaya bırakılması, ideolojik kaygılardan ötürü gün yüzüne çıkmış haberlerin ancak isnad tenkidi ile hükme bağlanabileceği düşüncesi, senedin mutlak ölçüt olabileceğine inanılması ve metin tenkidi zaaf larının daha ziyade dikkate alınması.

İsnad tenkidinin tercihi ve yoğunluğu, makul bir güvence olsa da içerik tahlillerinin göz ardı edilmesi, zorlama te’villerle mananın mecrasından kaydırılması ve isnad tenkidinin tek güvence olarak kabul edilmesi gibi sonuçlar, bu tercihin sorunları olmuş ve içerik tahlillerine yeterli düzeyde ehemmiyetin verilmediği şeklindeki eleştirilerin de kaynağı olmuştur.

KAYNAKÇA

AHMED NAİM, Babanzâde. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: DİB Yayınları, 1987.

⁷⁰ Hatipoğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, 137.

- ALİ el-KÂRÎ. *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa el-Ma'rûf bi'l-Mevzûâti'l-Kubrâ*. Thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1986.
- ALİ el-KÂRÎ. *el-Masnû' fi Marifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû ve Huve el-Mevzûa'tu's-Suğrâ*. Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Halep: el-Matbûa'tu'l-İslamiyye, 1994.
- BAĞDÂDÎ, Hatib. *el-Kifâye fi Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye*. Thk. Ebî İshak İbrahim b. Mustafa. Ysz.: Dâru'l-Hudâ, 2002.
- BAĞDÂDÎ, Hatib. *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*. Ankara: DİB Yayınları, 1991.
- CEZÂİRÎ, Tahir b. Salih. *Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- EBÛ GUDDE, Abdulfettâh. *el-İsnâdu mine'd-Dîn ve Safhatün Müşrikatün min Târihi Semâ'i'l-Hadîs 'inde'l-Muhaddisîn*. Beyrut: Mektebu'l-Matbuâ'ti'l-İslamiyye, 2014.
- EBÛ GUDDE, Abdulfettâh. *Mevzû Hadisler*, trc. Enbiya Yıldırım. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- EBU ŞEHBE, Muhammed. *Sünnet Müdafaası*. trc. Mehmed Görmez - M. Emin Özafşar. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.
- GÖRMEZ, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- HATÎB, Muhammed Accâc. *es-Sunne Kable't-Tedvîn*. Kahire: Mektebetu'l-Vehbe, 1988.
- HATİPOĞLU, Mehmed Said. *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*. Ankara: OTTO Yayınları, 2016.
- HOŞAB, Fahri. "Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Mecâzın Önemi ve Tokalaşmaya Dair Bir Hadîsin Tahlîli". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (Temmuz-Aralık, 2014): 71-87.
- HUT, Muhammed Dervîş. *Esne'l-Metâlib fi Ehâdîsi Muhtelifi'l-Merâtîb*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983.
- İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Takdimetu'l-Ma'rife li Kitâbi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1952.
- İBN KUTEYBE, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî. *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*. Thk. Muhammed Abdürrahim Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem. "Snd". *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.
- İBN RÛŞD, Ebu'l-Velîd. *Faslu'l-Makâl fîmâ Beyne'l-Hikmeti ve's-Serî'ati mine'l-İttisâl*. Thk. Muhammed Ammâre. Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1992.
- İBN TEYMİYYE, Takıyyuddîn. *Ehâdîsu'l-Kussâs*. Thk. Ahmed Abdullah Bâcûr. Kahire: Dâru'l-Mısıriyyetu'l-Lübnaniyye, 1993.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdurrahman. *Kitabü'l-Mevzûât*. Thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1966.
- İBNÜ'S-SALÂH, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*. Thk. Nurettin Itr. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1986.
- KANDEMİR, M. Yaşar. "Şa'bi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 217-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- KAYA, Murat. "Mevzû Hadislerin Yapısı ve Kullanım Yaygınlığı". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (2016): 56-74.
- KAYA, Murat. "Mevzûât Edebiyatında Metin Tenkid Faaliyetleri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018): 65-91.
- KELEŞ, Ahmet. *Hadislerin Kur'an'a Arzı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- KÜÇÜK, Raşit. "İsnad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- LEKNEVÎ, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay. *el-Asâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*. Thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984.
- LEKNEVÎ, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay. *el-Ecvibetu'l-Fâdıla li'l-Esileti'l-Aşareti'l-Kâmile*. Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Kahire: Mektebu'l-Matbu'âtu'l-İslâmiyye, 1984.
- MUSTAFA, İbrahim v.dğr. "Snd". *Mu'cemu'l-Vasît*. Kahire: Mektebetu's-Şurûki'd-Develiyye, 2004.
- MÜSLİM, Ebi'l-Huseyn Müslim b. Haccâc. "Mukaddime". *Sahihu Müslim*. 9, 10. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- POLAT, Selahattin. "Buhari'nin Sahihi'ne Yapılan Tenkidler". *Büyük Türk-İslam Bilgini Buhari Sempozyumu Bildirileri* (Kayseri, Haziran 1987). Haz. Ahmet Hulûsi Köker, 85-99. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1987.

- POLAT, Selahattin. "Hadiste Metin Tenkidi I". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 113-130.
- POLAT, Selahattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- POLAT, Selahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- RÂMEHURMUZÎ, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman. *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*. Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1771.
- SAKALLI, Talat. *Hadis Tenkidi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- SALÎH, Subhi. *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*. trc. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: İFAV Yayınları, 2010.
- SUYÛTÎ, Celâluddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman. *el-Leâliu'l-Masnûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûa*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- SUYÛTÎ, Celâluddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman. *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. Thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. U'veyde. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- SÛBKÎ, Tâcuddîn Abdulvehhâb. *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*. Thk. Abdulfettâh Muhammed el-Halevî-Mahmud Muhammed et-Tenâhî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütubi'l-Arabiyye, ts.
- ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali. *el-Fevâidu'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'd-daîfeti ve'l-mevzûa*. Thk. Rıdvan Câmi Rıdvan. Mekke: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, h.1415.
- ÜNAL, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- YILDIRIM, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- YÜCEL, Ahmet. *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.
- YÜCEL, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- ZEHEBÎ, Osman b. Kaymaz. *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

REASONS TO PREFER SANAD CRITICISM FOR HADITH IDENTIFICATION

© Murat KAYA^a

Extended Abstract

It has been one of the most important issues of hadith sciences to resolve the belonging issue in rivayats (reporting) by distinguishing sahih (sound-authentic) hadiths from saqim (ailing-defective) one. Researcher hadith scholars invested a great effort on this issue and established two critical scientific principles. One of those is sanad criticism (the chain of hadith transmitters) focusing on narrator more than khabar (report), while the other one is matn criticism (actual text of hadith) assessing the consistency of content with Islam and scientific experiences. In the historical process, the priority in giving verdict on khabars, which are clearly against Islam and scientific experiences, of being mau'du (forged or fabricated) was attributed to matn criticism. On the other hand, sanad criticism is mostly preferred in other cases.

The works authored to resolve hadith related problems reveal that sanad and matn criticism systems have not been exerted to the same extent. The review of related works shows that critics regard the scrutiny of rijal (the narrators of hadith) as required and often employ sanad criticism. In this context, it is well-known that hadith scholars prefer sanad criticism and refrain from matn criticism. There are various reasons leading them to prefer that way. Besides, the presence of certain states which can be interpreted in favor of their rightfulness is undeniable. In assessing the authenticity of khabars, it is regarded as reasonable to prefer primarily sanad criticism and the intense use of isnad (plural form of sanad) analysis with respect to matn one, because of multiple factors.

Although there are various factors compelling hadith scholars to employ sanad criticism, it is possible to specify what seems more prominent such

^a Asst. Prof., Bingöl University Theology Faculty, halilim12@hotmail.com

that:

Sanad criticism, despite its difficulty, is considered significant by critic hadith scholars since it is more adequate and productive than matn criticism. It becomes required to use it in any case. As the belief that the problems arise mostly from sanad prevails, the presence of direct relationship between the authenticity of hadith and righteousness of narrators is accepted. Sometimes the authenticity of sanad is considered to be the most important assurance of hadith authenticity. Even, it is accepted as the guaranty for matn authenticity.

Matn criticism procedures are not feasible in detecting the khabars consistent with the basic references of Islam in terms of content. The result is achieved only through the weaknesses of narrators. A case in point, there is no way but sticking to isnad if a mau'du (fabricated) narration is not against Islamic thought; such kind of khabars can be only identified by isnad analysis. Hence, it is regarded as necessity to criticize rijal in identifying the khabars which are contrary to neither reason nor religious principles.

Cerh and ta'dil scholars chose for making explanations about khabars including various truths by believing the authenticity of certain meanings which seem problematic, in other words, seeking different ways by the means of tawil (allegorical interpretation) in identifying khabars. Accepting the existence of tawil entails prioritizing sanad analysis, because any problem on matn is resolved by tawil.

It is well-known that certain scholars led ideological obsessions to unfold in the society by producing khabars regarding rightness of their opinion, concealing the rivayats against their belief, thus, manipulating khabars, as fitnah events (heretical uprisings) emerged in the Islamic world. In this context, hadith scholars accepted the analyses based on sanad more objective and convincing with respect to those based on matn. The fact that khabars regarding the opinions of i'tiqadi (theological) and amali (law) schools were accepted or rejected without paying attention to its sanad due to partisanship instinct compelled hadith scholars to isnad analysis.

Matn analysis was prudently approached by pointing out that hadith could be mutashabih (allegorical and unclear), metaphorical, about the invisible world or nabawi miracle in future; it was defended that the criticism based on reason cannot be carried out. Furthermore, the idea that reason cannot be mistake-free prevailed, and it was advocated that the khabars which seem unreasonable should be assessed cautiously. Hence, an absolute domination area was not attributed to reason for the scrutiny of rivayat, yet reason is

required to a limited extent. The problem resolution over sanad was primary, because the dominant power of matn criticism is reason and hadith scholars trust reason to a certain extent.

The fact that content analysis can change as circumstances change is taken into consideration since hermeneutical and interpretive qualities are inherent in matn criticism, and it is deemed that certain matns may have a theme beyond comprehension. After focusing on such kind of problems regarding matn criticism rather than the weaknesses of sanad criticism, the idea about the objectivity of sanad criticism prevailed in identifying rivayat.

Because of the reasons specified above, sanad criticism has become an inseparable part of hadith with its position and the value attributed to it. The scrutiny of sanad, which was developed to prevent hadith from being fabricated and to distinguish fabricated one and exerted in order to investigate the capability and credibility of narrators, appeared in the midst of first century Hijri and became the primary factor in identifying rivayats. This choice led sanad analyses to become widespread and systematized. After making sanad analysis pivotal, the content analysis of matn from various perspectives has been referred to faqihs (Islamic jurists). It is essentially aimed to establish exactly sayings and circumstances of Hz. Prophet (P.B.U.H) and pass it down to future generations. However, excessive emphasis on one of two main hadith principles has come to the fore and the concern about the exertion of content analysis in identifying rivayat has been raised. The criticism on this issue is not directed to hadith scholars' great effort or interest into sanad criticism but to whether adequate matn analysis is done after the establishment of sanad authenticity.

The present study aiming to reveal why sanad analysis is preferred is expected to bring a new understanding for classical *usul al-hadith* concept which was criticized because of its focus on *isnad*, and to contribute to the current discussions based on matn and sanad.

Keywords: Hadith, Identification, Criticism, Sanad Criticism, Matn Criticism.

